
Міжнародний симпозіум «Оцінювання результатів наукових досліджень у сучасних реаліях: еволюція підходів у когнітивному, соціально-економічному та управлінському аспектах» (28 листопада, 2024, Київ, Україна)

International Symposium "Evaluating results of scientific research in present-day realities: the evolution of approaches in cognitive, socio-economic and administrative dimensions" (November 28, 2024, Kyiv, Ukraine)

<https://doi.org/10.15407/sofs2025.01.025>

УДК 001.89

І.Ю. ЄГОРОВ, член-кореспондент НАН України, доктор економічних наук, професор, завідувач відділу

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

вул. Панаса Мирного, 26, Київ, 01011, Україна;

завідувач відділу ДУ «Центр оцінювання діяльності наукових установ та наукового забезпечення розвитку регіонів України НАН України»

вул. Володимирська, 54, Київ, 01601, Україна

e-mail: igor_yegorov1@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-3829-6383>

ОЦІНЮВАННЯ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК СИСТЕМНИЙ ПРОЦЕС (за матеріалами доповіді)

Підкреслено особливості наукової діяльності, які зумовлюють специфічність підходів до її оцінювання. Зроблено критичний аналіз процесу реформування наукової сфери під егідою Міністерство освіти і науки (МОН) України. Наголошено, що для реформи оцінювання вітчизняних наукових установ обрано далеко не найкращі закордонні зразки, які не враховують найбільш прогресивні тенденції в оцінюванні. У Методиці атестації МОН України домінують кількісні формальні оцінки, оскільки мета атестаційних розрахунків — «вивести» узагальнену бальну оцінку для всіх установ і на цій основі проранжувати їх, унаслідок чого опис діяльності складних об'єктів фактично зведено до однієї цифри. Зазначено, що МОН України останнім часом намагається ввести однакові показники для оцінювання окремих учених, установ і наукових проєктів, але за такого підходу зникає специфіка цих об'єктів. До того ж, займаючись оцінюванням окремих дослідників, МОН України намагається перебрати на себе функції закладів вищої освіти та наукових установ, чим порушує принцип академічної свободи, за до-

Цитування: Єгоров І.Ю. Оцінювання наукової діяльності як системний процес (за матеріалами доповіді). *Наука та наукознавство*. 2025. № 1 (127). С. 25—30. <https://doi.org/10.15407/sofs2025.01.025>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

тримання якого воно відповідає. Автор вважає, що для підвищення ефективності роботи експертів під час оцінювання «загальних» кількісних показників необхідно: більше уваги звертати на дисциплінарні особливості (рівень цитування, кількість авторів у роботі тощо) і не виконувати невиправдані міждисциплінарні порівняння; виділяти групи установ із близькими значеннями показників, не проводячи ранжування на основі одного («узагальненого») показника; створити систему моніторингу основних показників наукової діяльності, дані якої використовувати для перевірки об'єктивності оцінок експертів; залучати більше зовнішніх експертів, особливо з-за кордону.

Ключові слова: наукова діяльність, науковий проєкт, Міністерство освіти і науки України, Методика атестації МОН України.

Загальною особливістю наукової діяльності є певна невизначеність кінцевих результатів того чи іншого наукового проєкту, особливо якщо проєкт не має чіткої практичної спрямованості, а виконується заради отримання нового знання. Це зумовлює відмінність наукової діяльності від діяльності суто комерційної, де результат апіорі формулюється чітко і зазвичай у вигляді фінансових показників. Крім того, наукова діяльність ґрунтується на специфічних наукових підходах, що відрізняє її від мистецтва. Науковій діяльності притаманна певна невизначеність сфер і обсягів застосування результатів на всіх етапах виконання проєктів. Хрестоматійним прикладом цього можна вважати проєкт «Хіндсайт», у межах якого зроблено спробу з'ясувати, які саме дослідження призвели до появи радару. Деякі результати ретроспективного аналізу виявилися абсолютно неочікуваними. Ще одна важлива особливість — перетин наукової діяльності з іншими видами діяльності (інноваційною, конструкторською, програмуванням). У багатьох випадках її важко виокремити.

Зазначені особливості наукової діяльності викликають необхідність застосування різних видів показників для її оцінювання: вхідних, «операційних», вихідних (результативних). Це важливо для врахування різноманітних ефектів від наукової діяльності: прямих та опосередкованих, безпосередніх і довгострокових. Але це неможливо без урахування специфіки наукових дисциплін і рівня, на якому проводять оцінювання. Як і в інших видах людської діяльності, головним критерієм є ступінь досягнення цілі, але виникає питання, як саме описати цю ціль, у яких показниках. Г.М. Добров підкреслював, що, як свого часу зауважив Д. Сола Прайс, наявні показники результативності в науці не дають прямої відповіді на запитання про ефективність наукової діяльності, тобто «вимірюється не те, що потрібно, а те, що можливо». Якоюсь мірою для цього можна використовувати індикатори публікаційної активності, але їх можна розглядати лише як певне наближення до оцінки результативності. Наприклад, Альберт Ейнштейн мав менше 15 публі-

кацій за своє життя, а Еваріст Галуа — індекс Гірша, рівний 2, що менше ніж у сучасного «дослідника середньої руки». Саме тому формалізація оцінки у науці викликає багато запитань і потребує використання фахової експертизи. Залучення експертів викликано потребою врахування притаманної науці «множинності» результатів (можливість використання поза межами очікуваної сфери), та ще й «розтягнутих» у часі.

На ці особливості оцінювання у науці накладається й необхідність використання принципів теорії систем. Згідно з цією теорією, досягнення максимальної ефективності підсистем не призводить автоматично до підвищення ефективності системи більш високого рівня. Ефективність системи загалом та її підсистем можна вимірювати різними наборами показників. Це, зокрема, стосується різних функцій, виконуваних різними дослідниками у колективі: хтось краще генерує нові гіпотези теоретичного характеру, хтось має схильність до критичного погляду на них, хтось кваліфіковано виконує «технічні» функції (наприклад, розрахунки, експерименти). Ставити всім однакові цілі щодо результативності нераціонально. Крім того, існує велика диференціація між науковими дисциплінами. Відомо, що моделі підготовки публікацій суттєво різняться навіть у природничих науках, не кажучи вже про відмінності між суспільними та природничими науками, а також між країнами. Що стосується країн, то під час підготовки Всесвітньої доповіді ЮНЕСКО щодо стану та перспектив розвитку науки окремі експерти звернули увагу на те, що Україна сильно відстає від сусідньої Туреччини за кількістю публікацій, індексованих у базі даних, яку веде одне відоме видавництво зі штаб-квартирою у Нідерландах. Але так склалося внаслідок того, що Туреччина й Україна спеціалізувалися у різних наукових дисциплінах з доволі різними моделями оприлюднення наукових результатів. Але функціонерів від науки це не надто цікавить, оскільки для них важливим є «результат». Можна навести яскравий приклад того, що гонитва за кількісними показниками викривлює результати наукової діяльності. У період від початку епідемії *Covid-19* (з лютого 2020 р.) по листопад 2020 р. за даними ОЕСР надруковано понад 29 тис. (!) «рейтингових» статей у наукових виданнях. Але ж за цей час потрібно було зібрати та проаналізувати дані, підготувати публікації, прорецензувати та видати відповідні статті. Очевидно, що значна кількість публікацій з цього масиву була зумовлена кон'юктурою і мала невисоку якість. Утім, в оцінюванні наукової діяльності саме подібні роботи мають формально високий рейтинг.

Міністерство освіти і науки (МОН) України наразі проводить реформування наукової сфери. Частина ініціатив є, безумовно, корисною і слушною. Але, з іншого боку, команда реформаторів не завжди спирається на позитивний вітчизняний та міжнародний досвід. У цьому кон-

тексті можна згадати реформу оцінювання (атестації) наукових установ, для якої обрали, на наш погляд, далеко не найкращі закордонні зразки. Головне зауваження полягає в тому, що розробники «нових» підходів не піклуються про належне врахування найбільш прогресивних тенденцій в оцінюванні. Річ у тім, що в липні 2022 р. Коаліція з просування оцінювання досліджень (CoARA), що об'єднує 399 організацій із 33 країн, опублікувала «Угоду щодо реформування оцінювання досліджень»¹, яка містить положення про обов'язковий уніфікований підхід до змін у практиках оцінювання досліджень, дослідників і наукових установ з метою підвищення якості та сукупної ефективності. Угода визначає загальний напрям реформи оцінювання досліджень, поважаючи автономію організацій, та встановлює принципи оцінювання і зобов'язання щодо змін у практиках оцінювання досліджень, дослідників та організацій, що виконують дослідження, з метою максимізації якості та впливу досліджень; наголошує на необхідності ґрунтувати оцінки передусім на якісному експертному судженні, підтримуваному відповідними значеннями кількісних показників. У Методиці атестації МОН України все навпаки: кількісні формальні оцінки відверто домінують. Можна було б зайнятися критикою окремих формул, демонструвати невідповідність багатьох вагових коефіцієнтів реаліям тих чи інших наукових дисциплін, але це є вторинним на тлі спрямованості атестаційних розрахунків — «вивести» узагальнену бальну оцінку для всіх установ і на цій основі проранжувати їх. Опис діяльності складних об'єктів фактично зведено до однієї цифри. Відомо, що евристичні «згортки» різноманітних показників почали створювати для міжнародної бюрократії, яка не хотіла розбиратися у деталях реальних соціально-економічних процесів. Вони мають право на існування як спрощене представлення реальності, але коли йдеться про рішення щодо майбутнього складної системи, як-то національна наука, підходи мають бути дещо іншими. «Згортка» супроводжується втратою важливої інформації й на практиці виступає прикриттям далеко не завжди раціональних рішень. Набагато краще було б розглядати вектори показників, а об'єкти, які не виходять на певний рівень значень окремих показників, включати до нижчої кваліфікаційної групи. Тут, звичайно, теж багато «підводних каменів», на які повинні звертати увагу кваліфіковані експерти. МОН України взагалі намагається останнім часом ввести однакові показники для оцінювання окремих учених, установ і наукових проєктів. Але за такого підходу зникає специфіка цих об'єктів. До того ж, займаючись

¹ The Agreement on Reforming Research Assessment. The Coalition for Advancing Research Assessment, 2022. URL: <https://coara.eu/agreement/the-agreement-full-text/> (last accessed: 14.10.2024).

оцінюванням окремих дослідників, МОН України намагається перебрати на себе функції закладів вищої освіти та наукових установ. Отже, бачимо, як орган виконавчої влади порушує принцип академічної свободи, за дотримання якого він відповідає.

Очевидно, що робота над удосконаленням методики атестації (оцінювання) має бути продовжена, але очікувати на якесь «магічне» рішення не варто. Важливо усвідомити, що головна мета оцінювання — допомогти організації виявити проблеми і шляхи їх вирішення. А якщо організація втратила необхідний потенціал, вона має бути кардинально реорганізована і навіть закрита. У Науковому товаристві імені Лейбніца (Німеччина) (URL: <https://www.leibniz-gemeinschaft.de/>), яке є найбільш подібним до Національної академії наук України за структурою та завданнями, на основі п'ятирічного циклу оцінювання приблизно 5—7 % наукових інститутів припиняють існування.

Для підвищення ефективності роботи експертів під час оцінювання «загальних» кількісних показників необхідно більше уваги звертати на дисциплінарні особливості (рівень цитування, кількість авторів у роботі тощо) і не виконувати невиправдані міждисциплінарні порівняння. Варто виділяти групи установ із близькими значеннями показників, не проводячи ранжування на основі одного («узагальненого») показника. Необхідно створити систему моніторингу основних показників наукової діяльності, дані якої можна використовувати для перевірки об'єктивності оцінок експертів. Важливо також залучати більше позавідомчих експертів (для оцінювання інститутів НАН України бажано запрошувати насамперед експертів із закладів вищої освіти, і навпаки) і особливо експертів з-за кордону.

Одержано 18.12.2024

I. Yu. Yegorov, corresponding member of NAS of Ukraine, DSc (Economics),
professor, head of department
Institute of Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
26, Panas Myrnyi str., Kyiv, 01011, Ukraine;
head of department
Center for Evaluation of Activity of Research Institutions
and Scientific Support of Regional Development of Ukraine NAS of Ukraine
54, Volodymyrska str., Kyiv-30, 01601, Ukraine
t-mail: igor_yegorov1@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-3829-6383>

THE EVALUATION OF RESEARCH ACTIVITIES
AS A SYSTEM PROCESS (based on the presentation)

The features of research activities determining the specificity of approaches to their evaluation are highlighted. A critical analysis of the reforms in the domestic research

sector under the auspices of the Ministry for Education and Science (MES) of Ukraine is made. It is argued that the evaluation reform in domestic research institutions has relied upon foreign patterns that are not quite so good because they do not account for the most progressive trends in the evaluation. The evaluation method of the MES of Ukraine is dominated by formal quantitative estimates, with the evaluation goal being to “derive” an integrated score estimate for all the institutions and to take it as the basis for their ranking, thus effectively confining a description of complex objects’ activities to a single index. It is stressed that MES of Ukraine has been seeking to introduce the same indicators for evaluating individual researchers, institutions and research projects, but this approach ignores these objects’ specifics. Besides that, by engaging in evaluations of individual researchers, MES of Ukraine seeks to take over the functions of higher education and research institutions, violating thereby the principle of academic freedom, which it is supposed to defend. The author believes that the performance of experts evaluating “overall” quantitative indicators needs to be enhanced through making stronger emphasis on the disciplinary dimension (citation level, number of authors per publication, etc.); avoiding baseless interdisciplinary comparisons, grouping of institutions by similarity of estimates without ranking by one (“composite”) index; creating a monitoring system for main indicators of research activities, to use its data for verification of the reliability of expert assessments; inviting more external experts, especially from abroad.

Keywords: *research activities, research project, Ministry for Education and Science of Ukraine, Evaluation Method of the MES of Ukraine.*